

Historia jednego eksponatu

DREWNIANA LALKA-KACZKA

Dziwaczka, dziennikarska, złota¹ - to nie jedyne „odsłony” popularnego ptaka. Kaczka jest mocno nacechowana znaczeniami symbolicznymi, co wiąże się z rolą jaką te ptaki odgrywały na przestrzeni wieków w różnych kręgach kulturowych. Kaczki były gwarantami szczęścia, ważnym elementem praktyk religijnych czy źródłem inspiracji filozoficznych².

Niejednokrotnie wykorzystywane były przez twórców bajek, trudno byłoby również policzyć ilość nawiązujących do kaczki zabawek. Jedną z nich jest drewniana lalka-kaczka (MZK/PS/1304), wyprodukowana przez Spółdzielnię Pracy Przemysłu Zabawkarskiego „Gromada”, jedną z trzech spółdzielni zabawkarskich funkcjonujących w Kielcach w okresie PRL.

Lalki stanowiły istotną częśći asortymentu „Gromady”. Pojawiły się wśród wyrobów spółdzielni już ok. 1950 r. Pochodzące z tego okresu tzw. lalki popularne, były szyte z tkaniny i uzupełniane wykonaną z tworzywa sztucznego twarzą-maską³.

- ¹ Złota kaczka bohaterka jednej z legend warszawskich, W. Kopaliński, Słownik mitów i tradycji kultury, Warszawa 1985, s. 1338. Szerzej o złotej kaczce jako bohaterce bajek magicznych patrz K. Smyk, Złota kaczka, Słownik polskiej bajki ludowej, red. V. Wróblewska, <https://bajka.umk.pl/slownik/lista-hasel/haslo/?id=203> (dostęp 02.09.2024r.).
- ² M. Rosenbaum, From Gods to Dinner: The History of Ducks from Mesopotamia to Today, McGill Journal for Duck Studies, vol. 6, 2023, p. 9-15, https://issuu.com/mcgillduckstudies/docs/vol_6/s/20701658 (dostęp 02.09.2024r.).
- ³ Ten typ zabawki, określanej jako „Polish doll” lub „Polish Mask Dolls” był niezwykle istotny dla eksportowej działalności rodzimej produkcji zabawkarskiej. Wzór powstać miał w wawerskiej Spółdzielni Pracy „Spad”, Zabawki, red. Z Radkowska, Warszawa 1967, s. 13, szerzej o działalności spółdzielni „Spad”: O tym, jak szmaciane lalki świat urodą i ceną zawojowały, czyli Spółdzielnia Przemysłu Artystycznego i Dekoracyjnego SPAD z Wawra, (w:) Mazowiecki przemysł zabawkarski XX w. Interaktywna mapa wystawa online,

W tym samym czasie rozpoczęto produkcję lalek drewnianych. Równolegle produkowano inny rodzaj lalek tzw. baby składane. Pomoc w organizacji masowej produkcji, a następnie w zbycie tych zabawek, świadczyła Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego. W 1950 r. CPLiA założyła Biuro Konstrukcyjne Przemysłu Zabawkarskiego, które opracowywało wzory zabawek oraz prowadziło działalność szkoleniową.

Charakterystyczny typ lalki, najbardziej kojarzony z „Gromadą” to lalka drewniano-tkaninowa⁴. Te obiekty, trudno jednoznacznie powiedzieć czy bardziej zabawki czy może pamiątki, odgrywały ważną rolę w działalności produkcyjnej „Gromady”. Drewniane, toczone lalki, ubrane w typowe dla różnych rejonów Polski stroje ludowe, zachwycały rodzimych i zagranicznych nabywców. Poszczególne elementy garderoby odznaczały się jakością materiału, estetyką wykonania oraz dbałością o autentyzm, w czym pomagało korzystanie z albumów etnograficznych.

Nie byłoby dobrego produktu bez dobrego projektu. Znamy nazwiska kilku projektantek: Anna Narzymska-Prauss⁵, Helena Naksianowicz, Walentyna Strzemieniowa, Irena Wolak, Leokadia Krajewska. Wspomniana jest również, bez podania imienia, pani Millerowa. Nazwiska projektantek- Strzemieniowej⁶, Millerowej oraz Naksianowicz pojawiają się w artykule z 1959 r. Elementy do wyrobu lalek powstawały w dwóch zakładach-stolarskim oraz tokarskim, natomiast wykończenie oraz strój znajdowały się w gestii chałupniczek, przy czym wszystko miało być zgodne z projektem⁷. Jakość zabawki gwarantować miało przestrzeganie norm zakładowych, określających materiały dopuszczone do użycia przy produkcji zabawek, sposób wykonania

---

<https://www.muzeumdomkow.pl/mapa-spad> (dostęp 29.08.2024 r.).

W asortymencie „Gromady” znajdowały się też lalki „Filipinki” z tekstylnym, wypchanym trocinami korpusem oraz celuloidową głową i celuloidowymi rękami i nogami, Zbiór wycinków prasowych dotyczących „Gromady” (dalej Zbiór wycinków), Biblioteka MZiZ, Oferta reklamowo-handlowa spółdzielni.

4 O genezie tego wzoru lalki patrz A. Wiszniewska, „Pięć milionów dzieci czeka na nowe zabawki...”. O organizacji przemysłu zabawkarskiego i wzornictwie zabawek w Polsce lat 50. i 60. XX wieku., *Artium Quaestiones*, nr 32 (2021), s. 143, <https://presssto.amu.edu.pl/index.php/aaq/article/view/32568/28281> (dostęp 05.08.2024 r.)

5 Odpowiadała za projekty miniaturowych lalek skórzanych oraz pierwsze lalki regionalne, Biblioteka MZiZ, Zbiór wycinków), wycinek nr 46. Projektantka zajmowała się również szkoleniem innych pracowników spółdzielni – chałupniczek i brakarek. Życiorys i dokonania zawodowe Anny Narzymskiej -Prauss stanowiły już przedmiot opracowania w postaci katalogu do wystawy czasowej prezentowanej w MZiZ zob. A. Myśliwiec, *Filc i spółka. Zabawki Anny Narzymskiej-Prauss*, Kielce 2017.

6 Walentyna Strzemień wymieniona jest jako jedna z projektantek przy okazji zdjęć lalek toczonych w postaci myszki Miki, kaczora Donalda, Muchomorka-Borowika oraz lalki-królika sukience, przy czym nie jest sprecyzowane, za które projekty odpowiadała, Zbiór wycinków, Konkurs-zabawa „Gromady” i „Magazynu”, „Magazyn Niedzielnego Słowo ludu”, nr 60, 1960 r. Projektowała również zabawki pluszowe oraz słomiane, (dąb) „Gromada” i jej dzieje, „Słowo Ludu”, Rok XX, nr 163, 12. 06. 1969 r. W tym artykule wspomniane są jeszcze Halina Jeglińska oraz Aleksandra Olszewska, pracujące nad wzorami lalek regionalnych i maskotek. Natomiast wracając do W. Strzemieniowej warto wspomnieć, że wykonywała projekty ozdobnych i regionalnych lalek artystycznych dla Spółdzielni Pracy Przemysłu Ludowego i Artystycznego „Chałupnik” z Iłży, *Możesz być kim chcesz, laleczko, czyli Spółdzielnia Pracy Rekodziela Ludowego „Chałupnik” z Iłży*, (w:) *Mazowiecki przemysł zabawkarski...*, (dostęp 29.08.2024 r.).

7 Zbiór wycinków, nr 4, W. Szybowska, *Lalki kieleckiej „Gromady” reprezentują nasz kraj, Za i przeciw* Świątkrzyski, 18.01.1959.

zabawek, wady niedopuszczalne, badanie wyrobów w celu stwierdzenia zgodności z wymaganymi normami⁸.

Temat zabawek pojawiał się na łamach prasy. Wspomina się na przykład o stosowaniu drewna bukowego, dodając z żalem, że dostępny materiał jest marnej jakości, a ilość jego niewystarczająca⁹.

Prezentowana lalka kaczka to obiekt o wysokości 20,5 cm, a szerokości 10 cm. Korpus, głowa i kończyny wykonano z drewna, a charakterystycznym elementem jest szyja w postaci metalowej sprężyny. Kiedy pojawił się omawiany wzór? O cieszącej się popytem za granicą „Kaczce dziwaczce” wspomniano w prasie, wskazując jako producenta Spółdzielnię Przemysłu Ludowego i Artystycznego „Gromada”, co wskazywałoby na okres przed 1956 r.¹⁰. Wówczas spółdzielnia przybrała nazwę wyraźnie akcentującą rodzaj produkcji: Spółdzielnia Pracy Przemysłu Zabawkarskiego.

Zabawka o nazwie kaczka-dziwaczka odnotowana została w prasie np. w artykule z 1961 r.¹¹ Pomimo nazwy lalka nie przypomina literackiego pierwowzoru, wymyślonego przez Jana Brzechwę, a zobrazowanego przez Franciszkę Themerson¹². Warto zaznaczyć, że omawiany obiekt to nie jedyny przypadek, kiedy „Gromada” sięgnęła po kaczkę jako inspirację do produkcji zabawki.

W asortymencie znajdowała się jeszcze „Kaczka kwaczka”¹³, „Kacza rodzina” na kółkach¹⁴, stolik z kaczkami¹⁵.

Oprac. dr Anna Tyszewicz-Obara

---

8 Biblioteka MZiZ, Zbiór dokumentów dotyczących Spółdzielni Pracy Przemysłu Zabawkarskiego „Gromada”, Arkusz główny normy zakładowej dla zabawek z drewna w formie lalek nieubranych malowanych. Lalki, do których odnosi się ta norma reprezentują co prawda inny wzór niż „Kaczka-dziwaczka”, przypuszczać można jednak, że stosowano te same materiały: tarcicę liściastą ogólnego przeznaczenia, emalię celulozową do zabawek, klej emulsyjny wikol, włóczka bawełniana do robót ręcznych.

9 Zbiór wycinków, M. Edelbaum, Drwina czy problem kilkunastu metrów buczyny,

10 Zbiór wycinków prasowych, (kry) „Koziołki-matołki”robią karierę za granicą.

11 Zbiór wycinków, nr 11, T. Szwej, Krasnoludki bywają na świecie, 08.12.1961 r.

12 J. Brzechwa, Kaczka dziwaczka, rys. Franciszki Themerson, Wydawnictwo Jakuba Mortkowicza 1939 Warszawa, <https://polona.pl/item-view/98184e98-62c1-42a0-9071-0d0c664400e2?page=0> (dostęp 14.08.2024 r.). O kulisach napisania „Kaczki dziwaczki” oraz dalekiej od dzieci genezie bajkopisarskiej twórczości Brzechwy: M. Urbanek, Brzechwa nie dla dzieci, Warszawa 2013, s. 93-96.

13 Zbiór wycinków, nr 75, Oferta reklamowo-handlowa spółdzielni, „toczona z drzewa, lakierowana, umocowana do podstawki za pomocą sprężyny. Przy ruchu-popychaniu długą rączką drewnianą-kaczka wydaje głos za pomocą aparatu umieszczonego w podstawce”.

14 Biblioteka MZiZ, Zbiór fotografii przedstawiających zabawki z „Gromady”, Zabawka na kółkach wprawiana w ruch przez popychanie za pomocą kija lub w wersji składającej się z trzech różnej wielkości kaczek na kółkach, połączonych ze sobą jedna za drugą, wprawiana w ruch poprzez pociągnięcie za sznurek,

15 Zbiór fotografii przedstawiających zabawki z „Gromady”, Stolik z okrągłym blatem wspartym na nodze składającej się z czterech połączonych ze sobą elementów, każdy w kształcie płaskiej kaczki wyciętej z płyty i malowanej.